

Relatywizm wartości nauczyciela a kształtowanie tożsamości uczniów

dr Wojciech Welskop

Wstęp

Edukacja jest procesem, w którym uczniowie poznają wartości pomocne im w prowadzeniu życia zgodnego z ideałami cenionymi przez społeczeństwo. Filozofowie, przywódcy duchowi czy pedagodzy podkreślali i podkreślają rolę wykształcenia w rozwoju tożsamości młodego człowieka, poprzez wydobywanie ukrytego potencjału, akcentując znaczenie wartości w procesie edukacji.

We współczesnym świecie można zauważyć kryzys ideowo-aksjologiczny. Kryzys idei człowieka jako osoby, idei Boga i religii, kryzys kultury nabierają szczególnego znaczenia w stosunku do młodego pokolenia. Uczeń, który codziennie na swojej drodze spotyka się z przewartościowaniami, potrzebuje punktu odniesienia do swoich działań. Jaką zatem rolę odgrywa nauczyciel w procesie poznawania przez uczniów rzeczywistości i kształtowania ich własnej tożsamości?

1. Pojęcie wartości.

Wartości nadają sens życiu ludzkiemu, wzbogacają je, rozwijają osobowość człowieka i wyznaczają kierunek jego działania. Człowiek żyje w świecie różnych wartości, wobec których musi się w pewien sposób ustosunkować – dzięki swojej „wolności” wyboru jedne stanowią dla niego myśl przewodnią, inne są pomijane.⁶⁸¹ Dzięki wolności człowiek kształtuje swoją osobowość, swoją tożsamość, może decydować o własnym życiu stawiając sobie określone cele i dobierając środki do ich realizacji.⁶⁸²

W otaczającej nas rzeczywistości można obecnie dostrzec rozróżnienie wolności „od” i wolności „do”. Wolność „od” kwestionuje ujęcie determinizmu i dopuszcza możliwość wyboru jednej z wielu alternatyw pojawiających się w życiu człowieka. Wolność „do” związana jest z poczuciem odpowiedzialności i wrażliwości na wyższe wartości i jest wyrazem wewnętrznej dojrzałości jednostki.⁶⁸³

⁶⁸¹ Por. K. Wojtyła, *Problem doświadczania w etyce*, Roczniki Filozoficzne 1969, z. 2, s. 5-24.

⁶⁸² Por. M.A. Krapiec, *Człowiek – kultura – uniwersytet*, Lublin 1982, s. 36.

⁶⁸³ Por. S. Kowalczyk, *Z refleksji nad człowiekiem. Człowiek – społeczność – wartość*, Lublin 1995, s. 102.

Wartości są czymś więcej niż tylko przekonaniem. Zdaniem C.C. Irwina ludzie mają tendencję to tego, by zakładać, że za wartościami kryją się konkretne zachowania.⁶⁸⁴ Jednak związek pomiędzy wartościami a zachowaniami nie jest tak oczywisty. Czasami nie postępujemy zgodnie z wartościami ze względu na okoliczności, w których się znajdujemy. Istotny jest zatem związek pomiędzy zachowaniem, a kontekstem społecznym.

Wartości mogą być wyrażane na dwóch różnych poziomach: podstawowym i kontekstowym. Wartości podstawowe mogą być traktowane przez niektórych jako uniwersalne, podczas gdy wartości kontekstowe uzależnione są od okoliczności. Fundamentem wartości podstawowych, które przyczyniają się do optymalnego rozwoju człowieka, jest moralność.⁶⁸⁵

We współczesnym świecie człowiek często czuje się zdezorientowany i nie potrafi wybrać właściwych dla siebie wartości, którymi powinien się kierować i które byłyby dla niego wyznacznikiem w konstruowaniu swojego życiowego celu. „Tworząc nowe i lepsze środki do opanowania natury, dał się pochwyć w ich pułapkę i stracił z pola widzenia cel, który mógłby nadać im sens - zgubił samego człowieka.”⁶⁸⁶

W ramach obiektywnej rzeczywistości można wyróżnić dwie sfery wartości moralnych – wartości charakterystyczne dla człowieka oraz wartości przedmiotowe. W zachodzących między nimi związkach funkcjonalnych istotne jest, by wartości przedmiotowe determinowane były motywami moralnymi.⁶⁸⁷

Wartości mają istotne znaczenie w życiu człowieka, ponieważ posiadają egzystencjalny charakter, decydując tym samym o stylu życia i postrzeganiu świata przez daną jednostkę,⁶⁸⁸ stanowią przedmiot odniesienia dla każdego człowieka, ukierunkowują go w kontekście jego tożsamości i światopoglądu.⁶⁸⁹

Poszukiwanie wartości uniwersalnych można zacząć już w historii, spoglądając na to, co ludzkość uznawała za „prawdziwe”, „piękne” i „dobre”. Ludzkie dążenie do prawdy, piękna i dobra powinno być dla nas punktem odniesienia w poszukiwaniu wartości, które chcemy przekazać młodym ludziom. Wiedza zdobyta podczas dążenia do prawdy, piękna

⁶⁸⁴ Por. C.C. Irwin, *The assessment of values - some methodological considerations*, *Scientia Paedagogica Experimentalis* 1988, nr 25, s. 289-298.

⁶⁸⁵ Por. B. Almond, *Seven moral myths*, [w:] *Values Education: some ways forward*, pod red. W.M. Robb, Aberdeen 1991, s. 2.

⁶⁸⁶ Por. E. Fromm, *Niech się stanie człowiek*, Warszawa-Wrocław 1999, s. 12.

⁶⁸⁷ Por. W. Cichoń, *Wartości, człowiek, wychowanie*, Kraków 1996, s.146.

⁶⁸⁸ Por. K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom*, Lublin 2003, s. 29.

⁶⁸⁹ Por. K. Popielski, *Wartości i ich znaczenie w życiu człowieka*, [w:] *Wartości – człowiek - sens*, pod red. K. Popielski, Lublin 1996, s. 62.

i dobra powinna stać się dla młodego pokolenia fundamentem ich działania, by mogło w pełni uczestniczyć w życiu społecznym.⁶⁹⁰

1.1. Relatywizm wartości.

Relatywizm etyczny (łac. *relativus* – względny; od *referre* – odnosić, oddawać) to pogląd głoszący, że oceny wartościujące, normy moralne oraz przedmiot tych ocen i norm, czyli dobro, wartości i powinności moralne mają charakter względny, uzależniony bądź od podmiotów wypowiadających te sądy (relatywizm subiektywistyczny), bądź od obyczajów, kultury czy zachowań społecznych w danym okresie historycznym (relatywizm społeczny czy kulturowy).⁶⁹¹

W relatywizmie subiektywistycznym, zgodnie z podejściem Protagorasa, że „człowiek jest miarą wszystkich rzeczy istniejących, że istnieją, i nieistniejących, że nie istnieją”⁶⁹², kluczowe jest przyjęcie określonych stanowisk dotyczących natury poznania i natury człowieka jako podmiotu poznającego.

W relatywizmie społecznym źródła moralności występują w procesach społecznych, a nie w naturze ludzkiej. Byt społeczny w tym nurcie występuje jako podstawowy, nadrzędny, który tworzy byt jednostkowy, a tym samym świadomość moralną danej jednostki. Relatywizm społeczny zakłada, że moralność jest wytworem społecznym, obyczajowym i kulturowym.⁶⁹³ Relatywizm etyczny to teoria, która zakłada istnienie wielu odmiennych systemów wartości, przy czym żaden z nich nie jest ani najlepszy ani najgorszy. Etnocentryzm kulturowy, czyli wartościowanie i ocenianie obcej kultury przez pryzmat własnej obyczajowości jest niedopuszczalne ze względu na brak obiektywizmu w wydawaniu takich osądów. Każda kultura rozwinęła się bowiem na swój własny sposób, który jest niepowtarzalny i specyficzny, co nie jest jednoznaczne z tym, że jest „gorszy”.⁶⁹⁴

Relatywizm kulturowy w wersji radykalnej zakłada, że nie istnieją normy moralne, które obowiązywałyby wszystkich ludzi na świecie, niezależnie od ich przynależności kulturowej. Jeśli natomiast istnieje spójny system wartości, to jest on efektem konkretnej kultury. Każda kultura ma również swoiste kryteria oceniania zachowań jako moralnych bądź niemoralnych.

⁶⁹⁰ Por. H. Gardner, *The Disciplined Mind*, New York 2000, s. 18.

⁶⁹¹ Por. T. Biesaga, *Relatywizm etyczny*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozoficzna*, t. 8, Lublin 2007, s. 718-720.

⁶⁹² Protagoras nie zastosował tej tezy do moralności, ponieważ był pragmatykiem i utylitystą, jednak stała się ona pewnym wyznacznikiem w dyskusji na temat różnych form relatywizmu etycznego.

⁶⁹³ Por. T. Biesaga, *Relatywizm etyczny*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozoficzna*, t. 8, Lublin 2007, s. 718-720.

⁶⁹⁴ Twórcą teorii relatywizmu kulturowego był Franz Boas.

Dane zachowanie w jednej kulturze może być uznane za moralnie naganne, a w innej będzie uznawane za pozytywne.⁶⁹⁵

W ramach relatywizmu etycznego według D. Wonga można wyróżnić również relatywizm normatywny i relatywizm metaetyczny. Relatywizm normatywny zakłada, że nie można potępiać przekonań innych osób bądź podporządkowywać ich swoim. Odmienne wartości grup czy jednostek zasługują na szacunek i równe traktowanie. Według teorii relatywizmu metaetycznego, jeśli istnieje możliwość rozpatrywania wartości pod względem ich „prawdziwości” lub „falszywości” i możliwość racjonalnego ich uzasadnienia, to musi być to ściśle powiązane z kontekstem kulturowym i historycznym.⁶⁹⁶

Zdaniem J. Hołówki relatywizm może istnieć na dwóch płaszczyznach – etycznej i metaetycznej. Poprawne konstruowanie osądów moralnych to kwestia etyczna, natomiast formułowanie ocen moralnych, które się wykluczają, ale jednocześnie obie uznawane są za uzasadnione, to zagadnienie metaetyczne.⁶⁹⁷

Wartością określamy dowolny przedmiot materialny lub idealny, ideę lub instytucję, przedmiot rzeczywisty lub wymaginowany, wobec którego jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisują mu istotną rolę w swoim życiu, a jego osiągnięcie odczuwają jako przymus.⁶⁹⁸

Wartością zatem może być wszystko, zarówno dobra materialne, przyjaźń, miłość, ale także zło czy nienawiść. Trwałym elementem ładu aksjonormatywnego we współczesnym świecie stał się relatywizm wartości. Wartości, które dla danej jednostki lub grupy społecznej skutkują zachowaniami konformistycznymi, dla innych mogą być wyznacznikiem zachowań nonkonformistycznych.

Analizując relatywizm kulturowy, można wyróżnić kilka jego form, tj.:

- Relatywizm kulturowy jako zasada metodologiczna. Przyjmując tę odmianę, badacz obserwując i opisując daną kulturę musi zastosować perspektywę jej uczestnika, by wartości i normy własnej kultury nie wpłynęły i nie zniekształciły znaczenia obrazu badanej kultury.
- Relatywizm kulturowy jako element światopoglądu. W tym ujęciu występuje przekonanie, że wszystkie kultury są równe. Nie można zatem ich porównywać

⁶⁹⁵ Relatywizm kulturowy w wersji radykalnej jest autorstwa Melville Jean Herskovits'a – kontynuatora F. Boas'a.

⁶⁹⁶ Por. P. Singer, *Przewodnik po etyce*, Warszawa 2002, s. 112.

⁶⁹⁷ Por. J. Hołówka, *Relatywizm etyczny*, Warszawa 1981, s. 238.

⁶⁹⁸ Por. J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1966, s. 58.

wskazując na podobieństwa czy różnice pomiędzy nimi, nie wolno także mierzyć ich jedną miarą, należy tolerować wszelkie praktyki związane z różnymi kulturami.

- Relatywizm kulturowy jako teoria i filozofia człowieka. Przyjmując to założenie uznajemy, że człowiek jest wytworem kultury, a sposób postrzegania i wartościowania świata zależy wyłącznie od kultury, w której się wychował i w której nadal funkcjonuje.
- Relatywizm wartości jako odmiana relatywizmu kulturowego stanowi pogląd, że nie ma wartości uniwersalnych, ponieważ wszystkie są produktem określonych kultur, wobec nich są funkcjonalne oraz zrozumiałe tylko w ich kontekście.⁶⁹⁹

Przyglądając się odmianom relatywizmu kulturowego, a przede wszystkim relatywizmowi wartości, należałoby się zastanowić czy nauczyciel powinien obrać tę drogę i w swojej pracy uznać, że nie istnieją wartości uniwersalne, by w procesie edukacji nie zniekształciły one obrazu dziecka jako jednostki i nie stanowiły „sztywnej”, szablonowej drogi w kształtowaniu jego tożsamości?

Istnieje jednak również ryzyko, że jeśli uznamy, że nie istnieją wartości uniwersalne, wówczas stracimy możliwość oceniania i kształtowania pozytywnych i pożądanych postaw, ponieważ nie będziemy mieli punktu odniesienia. Możemy jednak zastosować te pojęcia w odniesieniu do norm społecznych, które już istnieją, choć należy pamiętać, że relatywizm wartości wpływa na normy społeczne, zarówno na ich istnienie i funkcjonowanie w danym społeczeństwie, jak i ich rozłam.

2. Wartości w procesie edukacji.

W procesie edukacji zgodnie z Ustawą z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty, za podstawę przyjmuje się uniwersalne zasady etyki. Wartości nadrzędne to zatem odpowiedzialność, miłość do ojczyzny, poszanowanie dla polskiego dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym otwarciu na wartości kultur Europy i świata, solidarność, tolerancja, sprawiedliwość i wolność.⁷⁰⁰

Wartości występujące w edukacji określają kształt konkretnych działań nauczycieli. Istotne jest przyjęcie aksjologicznej perspektywy edukacji, odrzucenie postaw absolutystycznych i subiektywistycznych, a także przyjęcie jako najbardziej adekwatnej,

⁶⁹⁹ Por. B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2008, s. 89.

⁷⁰⁰ Por. *Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty*.

relacyjnej koncepcji wartości. Należy również z ostrożnością podchodzić do kreowania i przyjęcia powszechnie akceptowanej hierarchii wartości.⁷⁰¹

Przyglądając się problematyce wartości w edukacji należy także zwrócić uwagę na przedstawione w Raporcie Komisji Europejskiej *Edukacja dla Europy* wspólne wartości cywilizacji europejskiej, w ramach których powinno przebiegać kształcenie młodego pokolenia, tj.:

- prawa człowieka (godność osoby ludzkiej),
- podstawowe swobody,
- demokratyczna prawomocność,
- pokój i odrzucanie przemocy jako środka do celu,
- poszanowanie innych ludzi,
- solidarność międzyludzka (w ramach Europy i wobec całego świata),
- rozwój zrównoważony,
- równość szans,
- zasady myślenia racjonalnego: etyka dowodów podlegających sprawdzeniu,
- ochrona ekosystemu,
- odpowiedzialność jednostkowa.⁷⁰²

Edukacja według W. Pasterniaka powinna być i jest, bez względu na poziom uświadomienia sobie tego przez nauczycieli i uczniów, skierowana na „(...) rozpoznawanie, rozumienie, akceptowanie i respektowanie norm i dyrektyw wskazujących na tzw. wartości uchwytnie praktycznie i nadrzędne wobec nich wartości ostateczne, którym te pierwsze są bezwzględnie podporządkowane.”⁷⁰³

Dla młodych ludzi istotne są wartości, na podstawie których będą mogli w przyszłości rozwijać się intelektualnie, moralnie, społecznie, emocjonalnie i zawodowo.⁷⁰⁴

Dziś młodzi ludzie należą do generacji, w której wszystkie wartości są zbywalne⁷⁰⁵ zatem szkoły jako instytucje, które istnieją w ramach pewnej kultury, powinny przekazywać uczniom określone w jej ramach wartości.

Pierwszym krokiem w kierunku zmiany obecnej sytuacji związanej z kryzysem wartości jest podjęcie niezbędnych działań w celu radykalnej zmiany ludzkiej świadomości.

⁷⁰¹ Por. W. Szewczuk, *Hierarchizacja wartości*, [w:] Forum Myśli Wolnej 1998, nr 0 1998, s. 372-373.

⁷⁰² Por. *Edukacja dla Europy, Raport Komisji Europejskiej*, tłum. I. Wojnar i J. Kubin, Warszawa 1999, s. 16-17.

⁷⁰³ Por. W. Pasterniak, *O dydaktycznej teorii wartości*, Goleniów 1991, s. 10.

⁷⁰⁴ Por. H. Gardner, *The Disciplined Mind*, New York 2000, s. 101.

⁷⁰⁵ Por. tamże, s. 97.

Jednym z istotnych czynników dla osiągnięcia tego celu jest edukacja zorientowana na wartości, dzięki którym młodzi ludzie będą posiadali większe umiejętności w zakresie kształtowania swojego życia, poprzez wzmocnienie swoich przekonań, postaw i działań. Wartości mogą być także pomocne w określaniu, wyjaśnianiu i realizacji celów w życiu każdego człowieka.

Edukacja zatem powinna być skierowana na rozwój osobowości człowieka oraz wzmocnienie szacunku dla wartości, bez których edukacja może być jedynie materiałem destrukcyjnym, ponieważ jeśli nie będziemy motywowani w dobrym kierunku, nasza wiedza może stanowić narzędzie do niszczenia świata czy ludzi.

Kryzys wartości jest zjawiskiem globalnym we współczesnym świecie. Gospodarka wolnorynkowa, osiągnięcia technologiczne zagrażają bez wątpienia normom moralnym. Nietzsche słusznie zauważył, że „(...) kiedy drzewo rośnie do nieba, jego korzenie sięgają aż do piekła”. Należy zdać sobie sprawę, że proces pogorszenia wartości może okazać się zębny i doprowadzić do rozpadu społeczeństwa.

2.1. Rola nauczyciela w procesie kształtowania tożsamości ucznia.

Wartości są źródłem podstawowych celów i zadań, jakie powinny być realizowane w ramach procesu edukacji. Zadaniem nauczyciela jest ustawiczne poszukiwanie wraz z uczniami obiektywnych wartości moralnych w obszarze dostępnej im wiedzy na temat świata i rzeczywistości, która ich otacza i którą sami współtworzą oraz dążenie do ich współkreowania. Kształtowanie wśród uczniów wartości uniwersalnych polega również na wzajemnym otwarciu się na ową rzeczywistość i życie społeczne poprzez równoczesne uczestniczenie w nim i jego antycypowanie.⁷⁰⁶

Nauczanie jest nieuniknionym działaniem moralnym. Częścią pracy nauczyciela jest reprezentowanie i przekazywanie wartości społecznych. Nauczyciele mają tendencję do podkreślania wartości, które są niezbędne w kontekście funkcjonowania ucznia w klasie, szkole i realizującego określone cele. Należałoby się jednak zastanowić w jakim stopniu wartości promowane w szkole będą spójne z potrzebą odnalezienia się w rzeczywistości społecznej i efektywnego funkcjonowania w życiu społecznym.

Młodzi ludzie potrzebują „drogowskazu”, między innymi w postaci nauczyciela, by mogli wyznaczyć swój cel i dążyć do niego, by potrafili ocenić daną sytuację, własne

⁷⁰⁶ Por. A.M. Tchorzewski, *Dyskurs wokół wartości i powinności moralnych nauczyciela*, [w:] *Rola wartości i powinności moralnych w kształtowaniu świadomości profesjonalnej nauczycieli*, pod red. A.M. Tchorzewski, Bydgoszcz 1994, s. 7.

działania przez pryzmat poznanych wcześniej wartości. Istotna jest świadomość tego, że dążenie do osiągnięcia swoich zamierzeń jest również wartością w kształtowaniu własnej tożsamości. Potencjał, który posiada każdy człowiek należy wykorzystać, zaangażować się w działanie, aby życie nie stało się jedynie podtrzymaniem egzystencji.⁷⁰⁷

Definiowanie i określanie poszczególnych wartości, szczególnie ważnych w edukacji, nie jest łatwym zadaniem i może stanowić problem dla wielu nauczycieli.⁷⁰⁸ Wartości mogą być zdefiniowane jako przekonania danej jednostki, która uważa je za szczególnie ważne i są dla niej priorytetem w kształtowaniu życiowych celów.⁷⁰⁹ Jednakże są również wartości religijne czy systemy przekonań związane z wiarą, które stanowią dla danej jednostki normę społeczną. Należy pamiętać, że w edukacji globalnej istnieją różne systemy wierzeń i przekonań związanych z daną kulturą, obyczajami, które mogą mieć wpływ na środowisko szkolne. Uczniowie bowiem noszą w sobie bogactwo różnych kultur i przekonań. Uprzedzenia wobec tej różnorodności bądź narzucanie wartości sprzecznych z przekonaniami danej jednostki czy grupy, mogą stanowić przeszkodę w rozwoju danej osoby. Nauczyciele zatem muszą podchodzić do kwestii wartości z poczuciem odpowiedzialności. Muszą zdawać sobie sprawę, że odgrywają istotną rolę jako „mediatorzy” wartości, którzy w żaden sposób nie mogą osądzać uczniów.

Nauczyciele są stale zaangażowani w edukację związaną z wartościami, czasami nawet nie mając świadomości, że tak właśnie jest. Traktując na przykład wszystkich uczniów sprawiedliwie, jednakowo, słuchając uważnie, co każdy uczeń ma do powiedzenia, traktując ich z szacunkiem - wpajają im podstawowe wartości etyczne, a to z kolei z pewnością wpływa na kształtowanie tożsamości ucznia. Uczniowie będą działać i traktować innych w przyszłości w taki sam lub podobny sposób, w jaki zostali potraktowani przez nauczyciela. Szkoła odgrywa duże znaczenie w kształtowaniu osobowości młodego człowieka, wszelkie wysiłki nauczyciela w zakresie rozwoju uczniów są zatem wskazane. Nauczyciel powinien wyjaśnić uczniom znaczenie przydatności wartości w całym ich życiu, nie powinien jednak wpływać na wartości uczniów, krytykować ich lub narzucać własnych zasad moralnych. Uczniowie potrzebują pewnej wolności w rozwijaniu wartości obecnych w ich życiu. W kształtowaniu wartości istotny jest przede wszystkim wolny wybór – wartości muszą być wybrane przez jednostkę dowolnie i powinny być przez nią szczególnie cenione. Wybierając

⁷⁰⁷ Por. K. Zieliński, *Twórcze możliwości człowieka w świetle psychologii*, [w:] *Wokół człowieka*, pod red. M. Szyszkowa, Warszawa 1988, s. 21 - 22.

⁷⁰⁸ Por. R. Bailey (red.), *Teaching values and citizenship across the curriculum*. London 2000, s. 10.

⁷⁰⁹ Por. B.V. Hill, *Values in education in Australian schools*. Melbourne 1991, s. 4.

wartości konieczna jest alternatywa – dopiero gdy mamy możliwość wyboru wartości, wiemy, że nie jesteśmy do niczego zmuszani. Wybór wartości powinien być również przemyślany, powinniśmy się z nimi identyfikować i to one powinny być dla nas wzorcem w całym naszym życiu.⁷¹⁰ Uczeń musi poznać wszystkie dostępne możliwości działania, w przeciwnym razie wybór nie będzie miał żadnego znaczenia. Zadaniem nauczyciela jest pomoc młodym osobom w rozpoznaniu ewentualnych konsekwencji dokonanych wyborów. Zdaniem Ch. Handy'ego bowiem „(...) odkrywanie siebie samego jest ważniejsze niż odkrywanie świata. Ważne jest jedno i drugie, ale świat będzie trwał zawsze.”⁷¹¹ Zdaniem M. Lipmana należy zachęcać dzieci do refleksji moralnej i pomagać im dostrzegać relacje pomiędzy ich działaniami, a sytuacjami, w których owe działania będą występowały, ponieważ „(...) coś nie jest właściwe samo w sobie.”⁷¹² Jeśli natomiast weźmiemy pod uwagę relacje w perspektywie całościowej, wówczas to „coś” będzie właściwe, dobre, słuszne. M. Lipman uważa, że nie ma norm czy wartości bezwzględnych, nauczyciel nie powinien wskazywać jednego stanowiska, nawet jeśli jego zdaniem jest ono najwłaściwsze. Nie może również opowiadać się jednoznacznie po żadnej ze stron, by nie narazić się na zarzut indoktrynacji. Może „(...) zachować milczenie w nadziei, że w miarę rozwoju toczącego się w klasie dialogu dziecko samo zrozumie, dlaczego jego idea jest niewłaściwa”⁷¹³.

Należałoby się jednak zastanowić czy nauczyciel powinien przekazywać jedynie wartości neutralne, wiedzę i umiejętności, a kwestie moralne należałoby pozostawić rodzinie oraz innym grupom i instytucjom społecznym. Tyko czy jest to możliwe, by nauczyciel zajmował całkiem neutralne miejsce w procesie edukacji?

Nauczyciele nie unikną ingerencji w kontrowersyjny obszar wartości moralnych. Podejmując chociażby tematykę edukacji obywatelskiej konieczne jest nawiązanie do wartości demokratycznych takich jak tolerancja, szacunek do innych, troska zarówno o prawa jednostki jak i grupy. Wszystkie te wartości zakorzenione są w zasadach moralnych.⁷¹⁴

Nauczyciele cały czas wyrażają swoje zdanie w różnych kwestiach, na przykład w celu utrzymania dyscypliny działają w określony sposób, przekazując tym samym w ukrytym

⁷¹⁰ Por. L.E. Raths, M. Harmin, S.B. Simon, *Values and Teaching: Working with values in the classroom*, Columbus 1978, s. 28f.

⁷¹¹ Por. Ch. Handy, *Glód ducha. Poza kapitalizm. Poszukiwanie sensu w nowoczesnym świecie*, Wrocław 1999, s. 148.

⁷¹² Por. M. Lipman, A.M. Sharp, F.S. Oscanyan, *Filozofia w szkole*, Warszawa 1996, s. 96.

⁷¹³ Por. tamże, s. 118.

⁷¹⁴ Por. W. Damon, *Bringing in a New Era in Character Education 2002*, California 2002, s. 156.

programie nauczania wartości, którymi się kierują. Zachowanie nauczycieli, czy tego chcą czy nie, wpływa na rozwój i kształtowanie tożsamości uczniów.⁷¹⁵

Czy nauczanie moralnych ideałów i wartości może zmniejszyć zdolność młodych ludzi do rozwijania własnej autonomii tożsamości i światopoglądu? Na pewno należy zachęcać młodych ludzi do tworzenia własnych moralnych światopoglądów, by były one kontynuowane w przyszłości. Ważne jest, aby każde pokolenie mogło przekazywać swoje wartości kolejnej generacji.⁷¹⁶

Większość sytuacji w życiu jest moralnie dwuznacznych i aby znaleźć sens i jasność pośród tej dwuznaczności, ludzie powinni rozwijać swój światopogląd i poznawać różne wartości.⁷¹⁷ Różne światopoglądy uczniów dają nauczycielom możliwość dyskusji, celem omówienia poszczególnych wartości, moralności i etyki. Nauczyciele często świadomie lub nieświadomie przekazują swój światopogląd i dokonują moralnej interpretacji faktów społecznych, co jest nieuniknione. Dlatego ważne jest, by określić wartości, które chcemy przekazać.⁷¹⁸

Nauczyciele na pewno nie unikną dyskusji na temat przekazywania uczniom pewnych wartości. W ramach danej społeczności (na przykład rodziców i nauczycieli) powinny jednak zostać uzgodnione wartości przewodnie, które należałoby przekazać młodym osobom w szkole.

Nauczyciel, by stać się autorytetem dla młodego człowieka i skutecznie ukierunkować go na właściwe wartości w okresie, kiedy poszukuje on własnej tożsamości, powinien sam przyjąć odpowiednią postawę, spójną z przekazywanymi treściami. Kształtowanie świadomości ucznia, zrozumienia i szacunku dla wartości jest kluczowe we współczesnej edukacji. Dziś nauka nie może być jedynie jednokierunkowym procesem, w którym nauczyciel przekazuje pewne informacje, a tym samym wartości z nimi związane. Współczesna edukacja powinna być procesem wzajemnej wymiany myśli, a nauczyciel powinien pomagać uczniom w zrozumieniu otaczającego ich świata i rzeczywistości, a nie narzucać swoje przekonania. Istotne jest przejście z procesu transmisji do modelu dyskursu.

Nauczyciele odkrywają i kształtują tożsamość uczniów, powinni zatem zwracać szczególną uwagę i rozwijać relacje panujące pomiędzy nimi. Należy zwrócić uwagę, że każdy uczeń może mieszkać w innych społecznościach rodzinnych, kulturowych, społecznych. Czasami nauczyciel będzie zatem potrzebował więcej czasu, by zrozumieć

⁷¹⁵ Por. tamże, s. 59.

⁷¹⁶ Por. W. Damon, *Bringing in a New Era in Character Education 2002*, California 2002, s. 4-5.

⁷¹⁷ Por. tamże, s. 154.

⁷¹⁸ Por. tamże, s. 154.

i odnaleźć się wśród norm i zachowań panujących w danej sieci społeczności, powinien wykazać się on wówczas wyrozumiałością i cierpliwością w procesie poznawania każdego ucznia.

Wymiary tożsamości są złożone i mogą one obejmować rasę, płeć, kręgi przyjaźni, talenty, oczekiwania wobec siebie, aspiracje, wierzenia, przekonania duchowe, sytuację społeczno-ekonomiczną, pasje i zainteresowania, itp. W rzeczywistości wszystkie te czynniki mogą tworzyć wyjątkową osobę w klasie. W tym bogatym repertuarze, możliwości łączenia ze sobą wielu aspektów życia są niezwykle duże, co tym bardziej stwarza szeroki wachlarz doświadczeń i wartości.

Osobiste wartości nauczyciela kształtują przekonania uczniów na temat tego, co jest dla nich ważne w trakcie realizacji różnorodnych zadań, w jaki sposób powinni traktować innych ludzi czy też jak spędzać czas wolny.

Podstawowe wartości i przekonania są obecne we wszystkich aspektach naszego życia, służą jako punkt odniesienia, swoisty „kompas” w podejmowaniu codziennych decyzji. Wartości odzwierciedlają nas samych oraz grupy czy kręgi kulturowe, których jesteśmy uczestnikami, kształtowane są również przez nasze osobiste doświadczenia, wpływy społeczne oraz w procesie edukacji.

Zazwyczaj duży nacisk kładziemy na rozum, naukę, wiedzę, minimalizując kwestię moralności. Pogląd, że coś jest moralne odnosi się do emocjonalności i subiektywności. Moralność postrzegana jest jako troska o rodzinę, religię i często oddzielana od szkoły, edukacji.⁷¹⁹

Dla starożytnych Greków edukacja była sposobem tworzenia cnotliwego człowieka, odważnego, sprawnego fizycznie. Z konfucjańskiego punktu widzenia istotna była lojalność młodego człowieka wobec rodziny i państwa, skromność, uprzejmość. „Piękno” i „dobro” były nierozłączne - człowiek nie może być przecież jednocześnie piękny i moralnie zepsuty.⁷²⁰

Rozwój moralności młodego człowieka odbywa się w kilku etapach.⁷²¹ Rozwój moralny w okresie dojrzewania jest kontynuacją tego, co już zaczęło się w dzieciństwie. Wartości mają swoje odbicie w zachowaniach empatycznych, odzwierciedlają się w odpowiedzialności i zdolności do tworzenia relacji społecznych przez młodych ludzi.

⁷¹⁹ Por. H. Gardner, *The Disciplined Mind*, New York 2000, s. 33.

⁷²⁰ Por. tamże, s. 33.

⁷²¹ Por. tamże, s. 70.

Niezwykle ważną rolę w rozwoju moralnych aspiracji, które sprzyjają dobru innych odgrywa właśnie nauczyciel.

Ważne jest, aby pomiędzy naszym intelektem a emocjami, między naszymi celami i wartościami była równowaga. Zadaniem nauczyciela jest zatem dokonanie wyboru sposobu nauczania i obranie celu owej edukacji,⁷²² ponieważ młodzi ludzie są zdolni do refleksji nad podstawowymi wartościami i zachowaniami etycznymi zaproponowanymi przez nauczyciela. Tożsamość jest zbiorem indywidualnych cech osobowych, samoświadomości, które tworzą nas jako człowieka. W procesie tworzenia własnej tożsamości, koncepcji siebie jako osoby dobrej, zdolnej, itp., niezwykle ważne są wartości, którymi się kierujemy. Niektórzy czasami próbują zrationalizować swoje nieetyczne zachowania, by nie zakłócić obrazu własnej osoby jako dobrej i moralnej, starają się wytłumaczyć sobie, że to, co robią jest uzasadnione danymi okolicznościami. Zwolennicy wiarygodnej samooceny zachęcają jednak jednostki, by żyły świadomie i zmierzały się z prawdą o sobie, unikając tym samym usprawiedliwiania niekorzystnych zachowań. Ten rodzaj uczciwości i samoświadomości prowadzi bowiem każdego człowieka do wyższego poziomu dojrzałości moralnej.⁷²³

Podsumowanie

Wartości obecne w procesie edukacji przyczyniają się do rozwoju moralnej tożsamości młodych ludzi i prowadzą ich do zachowań, które przynoszą zarówno indywidualne, jak i społeczne korzyści. Wartości to zasady, cechy, przedmioty, które dana osoba postrzega jako posiadające istotne znaczenie w jej życiu. Każdy człowiek ma osobistą hierarchię wartości, nasze wybory odzwierciedlają to, co jest dla nas cenne i ważne.

Obecnie głównym wyznacznikiem swoistego stosunku do wartości, utrwalonego w świadomości społecznej, są podstawowe zasady wolnorynkowej wymiany dóbr i wszechobecnego konsumpcjonizmu. Dziś zysk jest ważniejszy od człowieka, a wolny rynek obraca się przede wszystkim wokół wartości związanych z konsumpcją i hedonistycznym podejściem do życia. Kultura masowa wypiera kulturę duchową, wartości instrumentalne zastępują wartości „duchowe”.

Pluralizm społeczny i kulturowy sprzyjają przemianom moralności. Uczniowie codziennie narażeni są na wpływ różnego rodzaju idei, poglądów pochodzących ze środków masowego przekazu czy od rówieśników, które determinują zmiany w hierarchii ich wartości.

⁷²² Por. tamże, s. 79.

⁷²³ Por. W. Damon, *Bringing in a New Era in Character Education 2002*, California 2002, s. 75.

Istotną rolę w kształtowaniu celów edukacji, a tym samym tożsamości uczniów, odgrywają indywidualne przekonania i wartości nauczycieli. Realizacja tych samych zadań w ramach procesu edukacji może skończyć się zarówno sukcesem, jak i porażką. Nawet jeśli zostały stworzone ramy nauczania, różnice w sposobie postrzegania przez nauczycieli konkretnych zadań, może doprowadzić do ogromnych różnic w ich realizacji.

Wartości są podstawą kształcenia, jednak by było ono efektywne, nauczyciel powinien uwzględniać ich relatywizm i posiadać umiejętność rozpoznawania świata wartości uczniów, którzy w toku uczenia się, poprzez oddziaływanie rodziców, nauczycieli, środków masowego przekazu, Kościoła czy innych grup społecznych, doświadczyli pewnych wartościowych dla nich zdarzeń, które stały się punktem odniesienia w relacjach społecznych. Brak umiejętności identyfikowania wartości, a także brak wiedzy na temat systemów wartości obecnych w poszczególnych kulturach czy grupach społecznych, może być przyczyną braku możliwości osiągnięcia założonych celów edukacji.

Zadaniem nauczyciela jest zachęcanie młodych ludzi do kreowania świadomości posiadania wartości, którymi mogliby kierować się w relacjach społecznych występujących obecnie oraz w przyszłości. Nauczyciele nie powinni jednak narzucać uczniom zachowań opartych na konkretnych wartościach, lecz pomagać młodym osobom zrozumieć zasady, dzięki którym będą mogli w przyszłości rozwijać się w społeczeństwie. Istotne jest, by nauczyciel nie narzucał uczniom własnej interpretacji zasad moralnych, tylko pomagał rozwijać umiejętności stosowania ich w codziennym życiu. Nauczyciel promując wartości, wpływa na moralny rozwój poznawczy jednostki, tworząc tym samym kompetencje społeczeństwa jako całości.

Uważam, że w procesie edukacji jedynie otwarta dyskusja w poszukiwaniu wartości uniwersalnych może przyczynić się do minimalizacji nadużyć, które są możliwe przy wygłaszaniu przez nauczycieli ich własnych, subiektywnych poglądów. Rolą nauczyciela jest przedstawienie znaczenia poszczególnych wartości, pomoc uczniom w ich zrozumieniu i świadomym wyborze, a nie ich interpretacja.